

stvo). Na Francoskim so porabili v létu 1847 1 milijon in 400,000 centov žepene kisline; na Avstrijskim pa dosihmal na léto k večimu le 150,000 centov. —

Če to, kar so v Evropi ljudje kave (ali kofeta) pred sto léti, to je, v létu 1750 spili, primerimo s tem, kar ga zdej spiijejo, najdemo sila velik razloček! V létu 1750 se je v Evropi kave porabilo 660,000 centov, — v létu 1849 pa 3 milijone in 880,600 centov. Nar več so je popili na Nemškem, nar menj na Rusovskim (le 60,000 centov), na Francoskim 350,000 centov, na Angležkim 320,000, na Avstrijskim 300,000 centov.

Telegraf ali daljnopisnik *).

(Dalje.)

Naš dandanašnji telegraf, kteriga drat poleg cestá vidimo, je tedej električno-magnetični telegraf.

Kaj je to: električno-magnetično? bo marsikdo naših bravcov zagodernjal, in bo rekel, de tega ne zastopi. Nikar se neznanih besed ne vstraši, dragi prijatelj! Kmalo boš toliko razumel, kolikor ti je treba vediti, de boš saj nekoliko to čudovito napravo zapopadel, de boš vedil, kaj se v telegrafu godí, in de ní clo nič copernije zraven.

Dve čudoviti moči ste, kteri storite, de gré oznanilo kakor blisk iz eniga kraja v družiga po dratu. Ena moč je elektrika, druga pa magnetika. Obé moči vsaki pozná, čeravno njuniga iména ni vedil. Slavni gospod profesor Robida nam je ti moči v bukvah, ki so lani v Ljubljani na svitlo prišle in se imenujejo „Naravoslovje ali Fizika“ prav po domače zložil; z njegovimi besedami vam bomo ti dve čudoviti moči razložili.

Poglejte pečatni vosek. Ako ga po sukni dergnete, de se ogreje, majhne listke popirja na-se potegne in jih spet spustí. Kdor suho stekleno (glažovnato) cevko s suknam dergne, in jo potlej popirčkam ali nitkam ali slamicam bliža, vidi: kako se ti kosčiki proti cevki vzdigujejo in se je prijemajo; jo kmalo spet spustijo, na tla padejo, in se vnovič k bližni cevki vzdignejo. Ako cevko dobro dergnjeno licam bližáš, meniš čutiti pajčine na licah. Ako te skušnje v tamni izbi delaš, vidiš iskricice med cevko in drugim telesam, in slišiš derskanje, ako jim dergnjeno cevko bližáš. Tudi burčen, **) smôla, žêplo, žida, lasje, žlahtni kamen, clo led in druge reči to storijo. Če pa

*) Ne moremo se zderžati smešnice opomniti, ki smo jo unidan od strane v neki kavarnici v Ljubljani slišali, ko so se trije scer omikani gospodje, ki so se mende vsi gerškiga jezika nekđaj učili, zastran tega našiga sastavka pogovarjali. Enimu ni bilo prav, de ne obderžimo besede telegraf, ki je v vsih jezikih navadna. Ta mož gotovo ni bral, kar smo unidan zastran tega pisali, tedej ni vedil, de smo tudi mi to misel imeli, in še poprej, kakor on. Drugi gospod je modroval, de daljnopisnik ni prav iz gerškiga prestavljeno, ampak de telegraf po gerškim pomeni urnopisnik. Mi tega gospoda prosimo, de mu ne bo škodovalo, če se gre še enkrat gerški jezik učiti, de bo zvedol, de „Tachygraphie“ ali „Stenographie“ ni „Telegraphie.“ — Časopisarji smo zares reveži; še takrat, kadar po otročje pišemo, nas nekteri modrijani nočejo prav razumeti! Sam Bog nam pomagaj! —

**) Burčen po nemško Bernstein, po gerško elektron, je podzemeljska rumena smola, ki se le v malokterih krajih najde, in se tako sterdi, de jê kerhka in stêklu enaka. Cevke gosposkih tabačnih pip so večkrat na dúlici, ki se v ustih derži, s burčnam ozalšane; tedaj je burčen gotovo našim bravcam večidel znan. Na ti smôli so naši prededje pred 2000 léti čudovito električno moč pervikrat najdli, in kër se burčen, Bernstein, po gerško elektron pravi, so imenovali to moč sploh električno.

glažovato koló (elektrostrogo, ali kakor ga kmetje imenujejo „kolovrat“) z dergnjenjem zlo vgreješ, se toliko ognja v steklu nabere, de iskra od njega poketájo, in če ga primeš, te hudó vdari po udih. Lejte! vse to pride od tiste moči, ktero smo v steklu zbudili, in ktera se elektrika imenuje. Vse polno je take moči in taciga ognja tudi pod nebam, ki se nam v podobi bliska in strele očitno pokaže in ga zatorej tudi nebeški oginj imenujemo.

Kaj ne, de ste že dolgo to moč poznali, in de le niste vedili, de se električna moč imenuje? K zbujeju spijoče elektrike pa ne služi le dergnjenje, temuč tudi tlačenje, kakor pri skorji; gorkota pri nekterih kamnih; raztopljenje pri žêplu; dotakne-nje pri kotlini (kufu) in cinku, in pri družih rečéh.

Tako moč po potrebi obilno si napraviti, so učeni možje mnogoverstne naprave si zmislili, kakor je gori imenovani stekleni kolovrat, električna steklenica, ki se Lajdenska steklenica (Leidnerflasche) imenuje, Voltovi steber (Volta'sche Säule) i. t. d.

Cinkovo plošo pertisnjeno h kotleni (kufreni), imenujejo naravoslovci Voltovo pervino, ktera pa le slabo elektriko da. Visoko učeni naravoslovec, Volta po iménu, je pa več takih pervin tako združil, de je na cinkovo plošo položil kotleno, na kotleno je položil vlažno (mokro) sukmeno plošo; na sukmeno spet cinkovo, potlej kotleno, potlej sukmeno in tako dalje. Tako sastavljen steber stoji med tremi steklenimi stebri. Suknene ploše se v solnati ali žeploki-sani vodi namočijo, izžmejo in tako valijo, de ne stopí voda iz sukna, ktera bi po rudni ploši stala alj naprej lezla. Spodne cinkove ploše in zgornje kotlene ploše se tiši kotleni drat. Kjer se drata bližata, vidiš električno iskro. Ako se hočeš prepričati moči postavljéniga stebra, pertisni eno mokro roko na cinkovi, drugo na kotleni konec stebra iz kakih 30 pervin sastavljeniga, in čutil boš dèrglej, kakor pri električni steklenici. — Popisani Voltovi steber pa sčasama omaguje in vso moč zgubi, torej so si naravoslovci z nekolikšno prenarédbo stanoviti Voltovi steber napravili.

Električna moč je pa dvojna. Elektrika v steklu (glažu) zbuena, je drugačna od une v žêplu ali smôli. Ako se hočeš tega očitno zagotoviti, obesi kroglice iz bezgoviga steržéna na židane nitke, in daj eni, kadar se je z dergnjenim steklam dotakneš, elektriko stêkla. V tem hipu boš vidil, de beží letá kroglica od stekla, — in se rada bliža elektriki žêpla. Kadar se je pa žêpla dotisnila, spet odletí, in od žêpla beží, in tako dalje. — Ako obema kroglicama daš elektriko žêpla, alj obema elektriko stêkla, boš vidil, kako bežite ena od druge. Ako pa eni daš elektriko stêkla, drugi pa elektriko žêpla, se prijazno bližate, sprimate, in potlej mirna ena zraven druge visite. Iz tega se vidi, de je elektrika stêkla drugačna, kakor žêpla. Naravoslovci imenujejo pervo kladno (positive), drugo pa zoperno elektriko (negative Elektrizität.) Toliko bo mende zadosti, de vsak bravec saj nekoliko bolj električno moč pozna, ki jo je že davnej v blisku, streli i. t. d. poznal.

(Dalje sledí.)

Cujte, pogledite popolnomo novo sélo na Krajnském!

Nikol ga še nismo vidili, tudi ne imenovati slišali tega kraja ali séla na Krajnském; zastonj smo ga iskali v Frajerjevem, Ložanovim, Florjančičevim in tudi v drugih starih in novih zemljovidih Krajnskiga vojvodstva. — Tudi ga ni dobiti ne v Frajerjevem nemškoslovenskim imeniku mést, tergov, vasi, gradov, in krajev

na celim Krajskim; tudi ne v nar. novejšim od visociga ministerstva sostavljenim nemškoslovenskim imeniku novih kantonov in sodniš v Krajski kronovini. — Pogledajte tedaj, de je to sêlo res popolnoma novo, ino de je še le ta predpust izpod snega izraslo. — Vém, de bi gotovo že radi njegovo slavno imé slišali. — Imenuje se: *Unterpössnitz* po nemško; nihče pa ne vé kako pa po slovensko, ker ga ni v nobenim nam znanim nemškoslovenskim imeniku.

Poslušajte golo prigodbo (*factum*), kakoršna je.

Preteklo nedeljo prinese mož, malo dni pred v nekim cesarskim sodnišu za njegovo hčer narejeno ženitvansko pismo k meni rekoč: „Preberite mi to pismo, kako je narejeno?“

Jez začnem brati, on pa debelo gleda ter pravi: „Tako jez ne zastopim, berite po krajnsko.“ Jez: „Vi tedaj hočete, de bi jez vam to pismo iz nemškiga v slovensko prestavil, pa ne samo bral?“

Berem, in od besede do besede prestavljam, pa kmalo se mi ustavi moje delo, ker berem, de je nevesta domá iz *Unterpössnitz*, pa nevém, kako bi to po krajnsko prestavil. De bi svoje nevednosti možu ne razodel, in v daljnim prestavljanju pri njemu zupanja ne zgubil, hitro sežem po *Frajerjev* imenik, pa zastonj išem po njem „*Unterpössnitz*“; na zadnje moram vender le možá prašati, kje de je nevesta domá. „Iz Spodnjih Pirnič Smeleškiga kantona“ — mi mož naglo odgovori — „saj mora biti to v pismu.“ — Pismo pa ni bilo v Smeledniku delano. — No zdaj jo imam: sêlo ni novo, le nov „*Kanzleinamen*“ je dobilo. Si mislim: naj bo; scer so Nemci pisali *Unterpirnitsh*, zdaj pa takó. Kolikor več imén kdo ima, toliko imenitniši je.

Berem na dalje; de ima ženin „*eine Viertelhube*“ eno četert zemljiša, Mož: „Ni res! pol grunta ima.“ Jez: „Če ne verjamete, de je takó pisano, nesite pa drugam prestavlat.“ Mož: „Že verjamem, tode v kanceli ni prav pisal.“

Kmalo pa vidim na drugi strani, de bo ženin nevesto na svojo „*Halbhube*“ pol grunta intabuliral. — Povej mi, dragi gosp. vradnik! kaj posede ženin, četert ali polovico zemljiša?

Na dalje je zapisano, de se zaveže ženin z 700 goldinarji nevestine dote nar. silnisi posodnike (*die dringenden Gläubiger*) plačati. Mož: Mi nismo govorili od nar. silniših dolžnikov, ampak mi smo govorili, de se ženin zaveže s 700 goldinarji nevestine dote tiste posodnike odpraviti, kateri so na prvi stopnji intabulirani, in de po tem nevesta na njih mesto stopi, zato ker je to posestvo zlo zadolženo, in bi drugač za njeno doto zadosti varnosti ne bilo. Nar. silniši posodniki so sploh le tisti, ki so na zadnji stopnji, ker se nar. bolj zgube bojijo. —

Mož z glavo maje in sdihuje: „Za božjo voljo, tak je vse zmedeno od konca do kraja; kaj mi je storiti?“ — Jez vam družiga svetovati ne morem, kakor de za naprej nič nikar ne podkrižajte, ako se vam ne bo pred na tanjko do pičice prebralo in razložilo, kaj de je zapisano. Mož: „Je! kaj to pomaga, ko po nemško pišejo; saj nam potlej po krajnsko povedó kar hočejo; mi pa jim moramo verjeti, če ne pa nam kmalo žugajo nas v luknjo utakniti. Pa kako je to, saj že dve leti sém govorijo, de so Cesar zapovedali, de nam bodo tudi po kancelijah po krajnsko pisali, zakaj se to že ne zgodi?“ —

Čez vse te reči, oče! pa tam poprašajte, kjer ste to pismo delali; ondi bodo vedili vam nar. bolj prav odgovoriti; kolikor sim vam jez vedil in mogel storiti, sim vam storil, ker sim vam pismo prebral ino tudi

potolmačil. — Ravno stopi drug mož v izbo, prvi vzame pismo, se poslovi, in gré z njim. Kam? ne vém.

Ne morem se zderžati, ti resnični povesti 3 prasanja pristaviti:

Pervo: Ako bi bil vradnik v tistim jeziku pisal, v katerim so ljudje v kanceli govorili, ali bi bilo mogoče takó zmešnjavo narediti? Mislimo; do ne.

Drugo: Ako bi bilo pismo po slovensko tako zmedeno pisano in od besede do besede ljudém prebrano, ali bi ga bili podkrižali? Misel naša je zopet, da bi ne bili tega tako dolgo storili, dokler bi ne bilo popravljeno bilo.

Tretje: Kaj pomaga ljudstvu z velikimi stroški sklenjeno prestavljanje vsih postav, ktere ga dostikrat nič ne zadevajo, v slovenski jezik, dokler se mu take važne pisma, kakor ženitvanske, čezdajanske in enake, ktere ga tésno zadevajo, v ptujim, njemu neznanim jeziku siloma vrivajo? — Nič.

Nekteri zarujoveni starokopitni vradniki na Slovenskim še zmiram o priložnosti kvasijo, de tudi prosti kmet noče slovenskih pisem, ampak nemške in laške. — Glavo zastavimo, le poprašajte na Krajskim, Štajarskim ali na Primorskim deset tavžent prostih Slovincov po versti: ali hočejo za naprej slovenske pisma, ali pa kakor do zdaj nemške in laške iz kancelij prejemati, de jih ne bote 10 med njimi dobili, kateri bi slovenšine s veseljem ne volili. *) —

Od Save 5. Svečana 1850.

M. P. — L. J.

Dopis iz Krajnja.

Pretečeni petek se je v Krajski farni cerkvi praznovala cerkvena obletnica za našim Dr. Prešernam.

Kdor je bil pri ti slovestnosti, se je lahko živo prepričal, v kakó živim spominu naš predragi rajni v sercih vsih, ki so ga poznali, vedno živí. Od visoke častite duhovšine do zadnjiga pevca in narodniga stražnika je vse radovoljno iz zgole ljubezni do njega svoje moči in znanosti k povikšanju slovesnosti v dar prineslo.

Krajncam gré čast, de se od njih reči zamore, de so visoke pomenljive, žali bog! sploh zanemarjene besede: „et meminisse juvat“ v nar. obširnišim pomeni zapopadli in v djanji pokozali. Slava jim zató! — hvala jim ne zaostane. — č—

Novičar iz Ljubljane.

Danes teden o poldne je prišel iz Laškiga 4. bataljon našiga domačiga regimenta. Z veliko častjó je bil sprejet. Očetje in matere, bratje in sestre, prijatli

*) Morebiti bi bil mož ženitvansko pismo v slovenskim jeziku pisano dobil, ko biga bil terjat. Vunder mislimo, de je dolžnost vstavnih vradnikov, ki imajo na Slovenskim z ljudmi opraviti, ki le svoj materni jezik znajo, de ne čakajo taciga terjanja, ampak de ravnajo po vstavi, po kateri so Cesar vsim državljanam ravnopravnost zagotovili. Kar državna vstava zapové, zapové tudi deželna slovenskih kronovin, v kateri §. 3. razložno pravi: Vsakimu narodu gré *nedotakljiva* pravica za varovanje (*Wahrung*) svoje domorodnosti in svojiga jezika. Te postavbe morajo sedanji vradniki bolje vediti, kakor prosto ljudstvo; oni pa morajo tudi vediti, de ravno ta paragraf narodu pravice varje, de se mu nikjer ne kratijo, ne v šoli ne v kancelijah. Doma in med seboj smo že pod absolutizmom smeli domači jezik govoriti; vstava je pa ljudstvu druge pravice podelila. Koliko pravn (Prozesse) bi ne bilo treba, ko bi se bile vselej take važne pisma v domačim jeziku narejale! Vsak človek ima zdej pravico, take pisma od novih vradov v svojim jeziku terjati; od vradnikov pa, ki so si po vstavi svesti svojih dolžnost, mende ne bo treba tega terjati, ampak taki bojo sami storili, kar jim postava velevala. Tudi naš vstovoljubi deželni poglavár bo gotovo nad tem čul. Vred.